

GİRİŞ

İnsan, dünya üzerinde var olduğu ilk dönemlerden bu yana hep bir topluluğun üyesi olarak yaşamını sürdürmüştür. Büyüklüğü, uygarlık düzeyi, ekonomik uğraşısı, dili, dini, inandığı değerler ve uyduğu kurallar ne olursa olsun, ortak bir yaşayışa sahip her insan topluluğu bir toplum meydana getirir. Her toplum bir iç düzene yani belli bir yapıya sahiptir. Bu üniteye ele alacağımız sosyolojinin en temel kavramlarından biri olan toplumsal yapı kavramı, toplum içinde olup biteni gözlemlemeye, açıklamaya ve analiz etmeye yardımcı olan bir araç olması açısından önem taşımaktadır.

3.1. TOPLUMSAL YAPI

“Türkiye'nin 2016 nüfusu açıklandı. Yıllık nüfus artış hızı 2015 yılında %13,4 iken, 2016 yılında %13,5 olmuştur. Nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu iller; İstanbul, Kocaeli, İzmir, Gaziantep, Yalova'dır. Kilometrekareye düşen kişi sayısı 2015 yılına göre 2 kişi artarak 104 kişi olmuştur.”

“Eskiden kadınların görevi sadece ev ve çocuklarla ilgilenmekti oysa şimdi evden işe, çocuktan hobilerine kadar birçok şeye koşturuyorlar.”

Bir toplumda nüfusun oransal dağılımını ya da kadının toplumsal rolleri ile ilgili değişmeyi bilmenin sizce ne gibi faydaları olabilir?

Yapı sözcüğü, günlük hayatta birçok farklı alanlarda kullanılan işlevsel bir sözcüktür. Okulun yapısı, insanın yapısı, iskeletin yapısı gibi. **Yapı, ayrı ayrı parçaların sistemli ve düzenli ilişkilerinden doğan bütündür.** Dolayısıyla yapının oluşumu için parçaların sadece bir araya gelmesi değil parçalar arasında sistemli bir ilişkinin var olması da gereklidir. Örneğin, insanın yapısı sadece organlarının toplamından ibaret olmayıp bu organların uyumlu bir şekilde çalışmasından oluşuyorsa toplumsal yapı da, toplumu oluşturan insanların basit bir toplamı olarak değerlendirilemez. Toplumsal yapı, her bir parçanın diğerinden bağımsız olarak yer aldığı tesadüfen bir araya gelmiş insanlardan oluşmuş bir sistem değildir. **Aksine toplumsal yapı, toplumdaki organize olmuş ilişkilerin bir bütünüdür ve toplumun bir çerçevesidir. Toplumu oluşturan öğeleri, bu öğelerin toplum içerisindeki yerleri ve aralarındaki ilişkiler ile bu ilişkilerin işleyişindeki düzenlilikleri ifade eder.** Toplumsal yapı

Toplumsal yapı kavramı, toplum içinde olup biteni gözlemlemeye, açıklamaya ve analiz etmeye yardımcı olan bir araç olması açısından önem taşımaktadır.

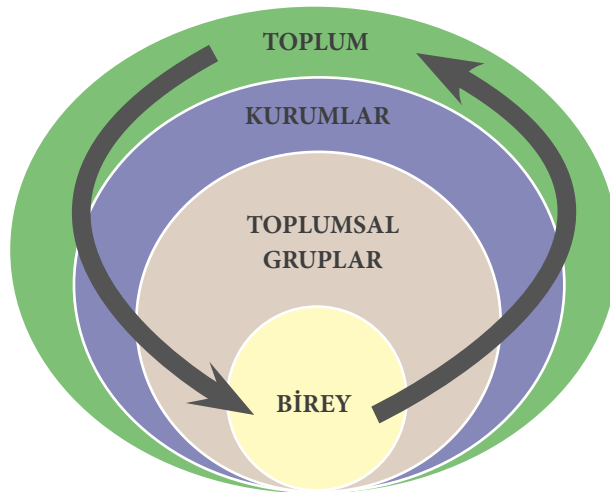
bireyler arası ilişkilerin ortaya çıkardığı gruplar ve kurumların toplamından oluşan bir bütün olduğundan, toplumsal yapıdaki öğelerden birindeki değişme ve gelişme diğerlerini de etkiler. Örneğin siyaset veya ekonomik yapıdaki değişmeler, değer yargılarını, sosyal ilişkileri, hukuk, aile, eğitim kurumlarını etkilemekte ve değişikliğe yol açmaktadır. Sadakat, itaat, dayanışma, fedakârlık, paylaşma, yardımlaşma, otoriteye saygı vb. değerlerin hâkim olduğu toplum yapısı, bütün kurum ve kuruluşlarıyla bu değerlerin etkisi altında gelişir. Toplumlar dinamik bir yapıya sahip olduklarından değişen dengelerin yerini yenisi alır. Dolayısıyla farklılaşarak bütünleşme sonucu sosyal yapı meydana gelir.

3.1.1. Toplumsal Yapının Unsurları

Toplumunu oluşturan öğeler insan yaşamının ürünü oldukları için çok çeşitlidir. Dolayısıyla toplumsal yapı, toplumun hem maddi hem de manevi yönünü içine alan bir kavramdır. Maddi yön fiziki yapıyı, manevi yön kültürel yapıyı oluşturur.

1. Kültürel Yapı (manevi yön): Sosyal örgütler (dernekler, mesleki ve ticari kuruluşlar...) sosyal zümreler (cemaat, cemiyet, tabaka, sınıf...), sosyal kurumlar (hukuk, eğitim, ekonomi, siyaset, ahlak...) bireyler arası ilişkiler sonucu ortaya çıkan toplumsal normlar, değerler, inançlar, yaptırımlar, statüler, roller vb. bu yapıyla ilgilidir.

Her toplum, kurum diye adlandırabileceğimiz görece standartlaşmış davranış biçimlerinden oluşmuş bir yapıya sahiptir. Toplumsal yaşamda bireylerin ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan kurumlar toplumsal yapının ana gövdesini oluştururlar. Toplumda hâkim olan değer ve normlara göre şekillenen kurumlar üslendikleri işlevlerle toplumsal yapının ayakta kalmasını sağlarlar.

Çeşitli sebeplerden dolayı bir araya gelmiş insanlardan oluşan sosyal gruplar ile belirli ihtiyaçlar etrafında birleşmiş davranışlar bütünü olan kurumlar arasındaki hiyerarşik düzen ve fonksiyonel ilişkilerinden toplum denilen ana bütünün yapısı oluşur.

Örneğin ilk yerleşim yerlerinin nehir kenarları, korunaklı dağ etekleri olduğunu daha sonra nüfus artışı, sosyal, kültürel, ekonomik ve teknik dağılımlara paralel olarak yerleşim biçimlerinin de değiştiğini görüyoruz. Toplumların yerleşim düzenleri, toplumsal yapı hakkında bize fikir vermekte ve toplum yapılarının değişime açık olduğunu göstermektedir. Toplumların sosyo-ekonomik ve teknik değişimleriyle ilişkili temel üç yerleşim biçiminden söz edilebilir. Bunlar: **köy kent ve metropollerdir.**

Bu yerleşim biçimlerinin özelliklerini şöyle ifade edebiliriz:

1. Köy toplumsal yapısının özellikleri

- Ekonomi, tarım ve hayvancılığa dayalıdır.
- Kültürel yapı homojendir. (aynı özellikleri gösteren-tek tip)
- Nüfus yoğunluğu azdır.
- Birincil (samimi) ilişkiler hâkimdir.
- Statü değiştirme oldukça sınırlıdır.
- İşbölümü cinsiyete dayalıdır.
- Toplumsal kontrol, gelenek ve göreneklerle sağlanır.
- Mekanik dayanışma vardır.
- Toplumsal hareketlilik pek görülmez, değişim az ve yavaştır.

Görsel 3.2. Bir köy görünümünden örnek

2. Kent toplumsal yapısının özellikleri

- Ekonomi; ticaret, sanayi ve hizmete dayalıdır.
- Kültürel yapı heterojendir. (farklı özelliklere sahip-çok çeşitli)
- Nüfus yoğunluğu fazladır.
- İkincil (resmî) ilişkiler hâkimdir.
- Statülerde değişim çok sık görülür.
- İş bölümü teknik ve uzmanlaşmaya dayalıdır.
- Toplumsal kontrol hukuk kuralları ile sağlanır.
- Organik dayanışma vardır.
- Toplumsal hareketlilik vardır, değişim çok ve hızlıdır..

Görsel 3.3. Bir kent görünümünden örnek

3. Sanayileşmenin artmasıyla birlikte kentler tek merkezli olmaktan çıkıp çok merkezli büyük kentler hâlini almıştır. **Metropol** olarak da adlandırılan bu **ana-kentler** sanayi, ticaret, finans, eğitim, alışveriş başta olmak üzere birden fazla merkezin birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Nüfusu bir milyondan fazla olan “metropol kent” sadece kendilerine değil çevrelerindeki irili ufaklı kentlere üretim, ticaret, ulaşım, kültür, sanat, eğitim gibi birçok alanda hitap edebilen çok merkezli kentlerdir. İstanbul, İzmir, Adana, Bursa gibi kentler metropol kent olarak adlandırılır. Dünyada ise Paris, New York, Pekin gibi kentler birer metropoldür. Kişilere sağlamış oldukları iş imkânlarından dolayı oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olan metropoller, sürekli göç almaktadırlar. Metropollerin merkezleri yerleşme ve oturma açısından çekici olmadığından nüfus genellikle merkez kenarındaki yerleşme yerlerinde yoğunlaşır. Bu yerleşim yerleri uydu kentlerini (banliyö) oluşturur. Mahalli idareleri olan banliyöler, ulaşım ağıyla metropole bağlıdır.

Görsel 3.4. Bir metropol görünümünden örnek

Toplumsal yapı içerisinde yer alan bir diğer kavram da millettir.

Millet (Ulus): Bir toprak parçası üzerinde yaşayan, ortak bir dil, kültür, tarih, duygudüşünce gibi kendine has özellikleriyle diğer topluluklardan ayrılan, çeşitli tehlikelere karşı birlikte hareket edebilen topluluklara millet denir. Millet kavramı, feodal toplumun yıkılması ve kapitalist toplumun oluşumu döneminde ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi'nden sonra milletler kendi devletlerini kurmaya başlamışlardır.

İnsanların oluşturduğu her topluluğa millet denemeyeceği gibi milleti oluşturan unsurlar da tek başına bir milleti oluşturmaya yetmez. Bu unsurlar bir bütünlük içinde ve bazıları da tarihsel süreç içerisinde milletlerin oluşmasında etkili olmuştur. Milleti oluşturan unsurlar şunlardır:

Millet olma bilinci toplumsal yapıyı güçlendiren en önemli unsurlardan biridir. Ahlaki ve manevi değerlerle güçlenen millî birlik ve beraberlik sayesinde toplumsal dayanışma ve yardımlaşma gelişir, toplumsal kalkınma sağlanır, yıkıcı ve bölücü dış tehditlere karşı mücadele potansiyeli kazanılır.

1. UYGULAMA

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerlere parantez içinde verilen kavramları doğru olarak yerleştiriniz.

Manevi unsur

Toplumsal değer

Toplumsal yapı

Metropol

Millet

Köy

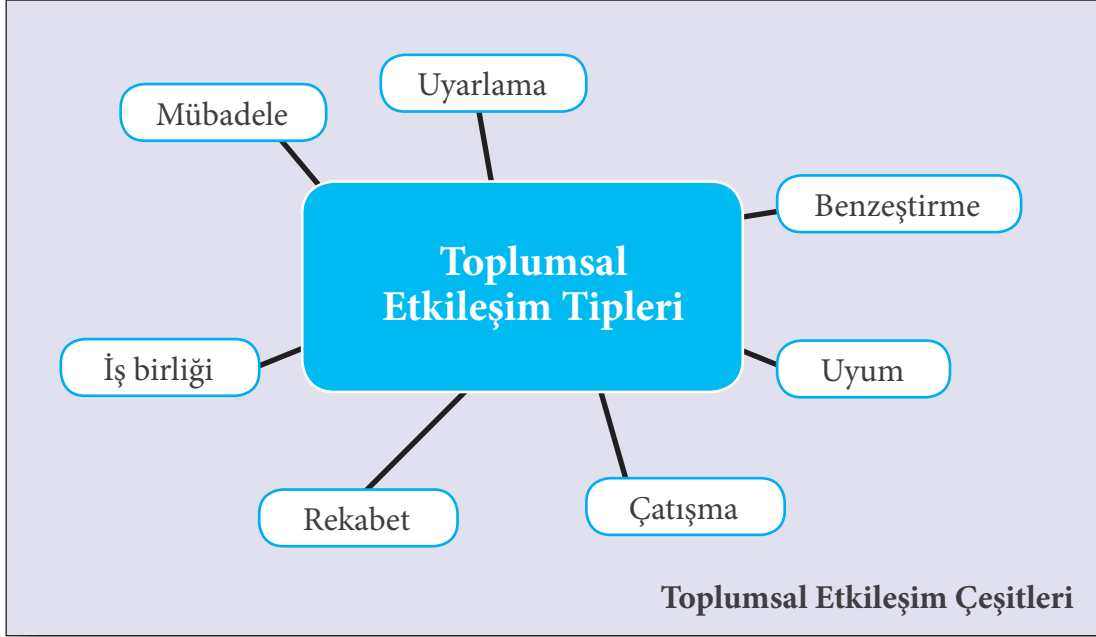
1. Duyarlılık, demokrasi, sevgi, saygı, sorumluluk gibitoplumsal yapı ve toplumsal düzenin devamlılığı için çok önemlidir.
2.oluşturan unsurlardan herhangi birindeki değişiklik dengeyi bozar ve hepsinde yeni değişiklikler meydana getirir.
3. Sosyal ilişkiler, statüler, roller, değerler, normlar ve kurumlar toplumsal yapının.....dir.
4. Feodal düzenin yıkılışı ve kapitalist düzenin oluşumu döneminde ortaya çıkan, toprak, ekonomik yaşam, duygu, dil ve kültürel özellikler yönünden ortaklaşa niteliklere sahip en geniş insan topluluğuna.....denir.
5.sadece kendilerine değil çevrelerine de üretim, ticaret, ulaşım, kültür, sanat, hizmet sektörü, eğitim gibi birçok alanda hitap edebilen çok merkezli kentlerdir.
6. Genellikle tarım ve hayvancılıkla geçimin sağlandığı, yeterince iş bölümü ve örgütlenmenin olmadığı küçük yerleşim birimleri.....olarak tanımlanır.

3.2. TOPLUMSAL ETKİLEŞİM VE ÇEŞİTLERİ

“Çoğu insan asil olanı diler fakat kârlı olanı tercih eder. Bir hizmeti, karşılık beklemezsizin yerine getirmek asil, hizmetin karşılığını almak ise kârlı bir davranıştır.” Aristo'nun bu ifadeleri sosyal etkileşim türleri açısından sizce nasıl yorumlanabilir?

Toplumsal Etkileşim: Birey ya da grupların birbirlerini etkilemek suretiyle gerçekleştirdikleri toplumsal davranışlardır. Etkileşim grupların biçimlenmesinde, statü ve rollerin belirlenmesinde önemli bir faktördür. Etkileşim, kişileri birbirine bağlayacak özellikte olursa onları birbirine yaklaştırır, çatışma şeklinde gerçekleşirse toplumun varlığını tehdit edecek boyutlara ulaşabilir.

1. Mübadele (değişim, sosyal alışveriş): Beklenti ve karşılık alma amacıyla davranışta bulunmadır. Bu etkileşim süreci insanların sosyal ilişkilerinde çıkar elde etme arayışında oldukları varsayımından hareket etmektedir. Bu nedenle çift yönlüdür ve gönüllülük esasına dayanır. Mübadele ilişkisinin kendisinden çok, kişiye sağladığı yarar önemlidir. Bu etkileşime işçi ve memurların haklarının korunması beklentisiyle sendikalara üye olması, bireylerin güzel vakit geçirmek için arkadaşlık kurmaları, yardıma karşılık teşekkür beklenmesi gibi örnekler verilebilir. Bir hizmeti, karşılık beklemezsizin yerine getirmek asıl, hizmetin karşılığını almak ise kârlı bir davranıştır.” diyen Aristo mübadele ilişkisini ifade etmektedir.

2. İşbirliği: Toplum, bireylerden gruplara, gruplardan kurumlara, küçüklerden büyüklere ilişkiler ağının oluşturduğu bir bütündür. Yaşamın zorluğu ve kolaylığı bu ağ içerisinde gerçekleşen iş birliğine bağlıdır. Sosyal yaşamın var olması için bireylerin ya da grupların ortak bir hedefe yönelik olarak birlikte hareket etmeleri, yeteneklerini, becerilerini bir araya getirmeleri yani iş birliği yapmaları gerekir. Maden kazasında ya da bir depremde insanların yardımlaşması bu etkileşim türüne örnek olarak verilebilir.

Görsel 3.5. İş birliği insanın var olabilmesi için temeldir.

3. Rekabet: İki veya daha fazla bireyin ya da grubun, belli bir hedefe ulaşmak için içine girdiği yarışır. En önde olmak, birinci olmak, en çok tercih edilen olmak kısacası öne geçmek için bireyler ve gruplar kabul edilmiş bir dizi kurallar çerçevesinde etkileşimde bulunurlar. Reklam kampanyaları, otobüs firmalarının taşıma ücretlerini düşürmesi bu duruma örnek olarak verilebilir.

Görsel 3.6. Hedefe ulaşıncaya rekabet son bulur.

Görsel 3.7. Çatışma, düşmanı yenerek bir hedefe ulaşmayı içerir.

4. Çatışma: İki veya daha çok kişi ya da grubun birinin diğerini ortadan kaldırmaya veya etkisizleştirmeye çalışmasıdır. Rekabet bir yarışma olmaktan çıkıp zıtlasmaya (düşmanlığa) dönüştüğünde çatışma ortaya çıkar. Çatışma, fiziksel şiddet içerebildiği ya da bir bireye veya gruba sözlü saldırı biçiminde olabildiği için zararlı bir etkileşim biçimi olarak kabul edilir. Savaşlar, ihtilaller ve kavgalarda düşmanı yenmek amacıyla çatışmaya girilmesi, sokak eylemcilerinin haklarını aramak yerine kamu mallarına zarar verecek davranışları bulunmaları bu duruma örnektir.

5. Uyum: Grubun beklentileri ile uyuşan davranış türüdür. Toplumsal hayatın bir istikrar ve düzen içinde sürdürülebilmesi, birlik ve beraberliğin sağlanması çoğu zaman bireylerinin hiçbir zorlama olmaksızın uyum davranışı göstermeleri ile mümkündür. Aile hayatımızda, ibadetlerimizde, devlete karşı yurttaşlık görevlerimizde uyum davranışı sergileriz. Bu baskı ile değil kendi doğamızdan zorunlu hissettiğimiz davranışlardır. Cami ziyaretinde bulunan turistlerin başörtüsü takması, arkadaş ortamında kırgınlığa yol açabilecek davranışlardan kaçınma gibi davranışlar örnek olarak verilebilir.

6. Uyarılma (adaptasyon): Sosyo-kültürel değerleri birbirinden farklı birey ya da grupların çatışmayı engellemek, azaltmak ve uyumu sağlamak için karşılıklı ödünler vererek uzlaşmalarını sağlayan bir etkileşim türüdür. Birey ya da grupları içinde yaşadıkları topluma uyumlu hâle getirmeyi amaçlayan politikalarından oluşur. Farklı bölgelerden gelerek kente yerleşmiş bireylerin kent yaşamına uygun davranışlarda bulunmaları, Kızılderililerin, Amerikan yaşam tarzına alıştırmaya çalışılması gibi durumlar örnek olarak verilebilir.

7. Benzeştirme: Toplumun ana gövdesini oluşturan toplumsal grupların lehine diğer grupların değişime teşvik edildiği hatta kimi zaman zorlandığı bir etkileşim biçimidir. Toplum içindeki azınlıkların dinini, dilini hatta adını otorite aracılığıyla veya okul ve medya kanalıyla değiştirmeye zorlama bu etkileşime örnek olarak verilebilir.

3.3. TOPLUMSAL TABAKALAŞMA

Statü, gelir, saygınlık, güç, eğitim düzeyi vb. açıdan bütün bireylerin eşit olduğu bir toplum düşünülebilir mi?

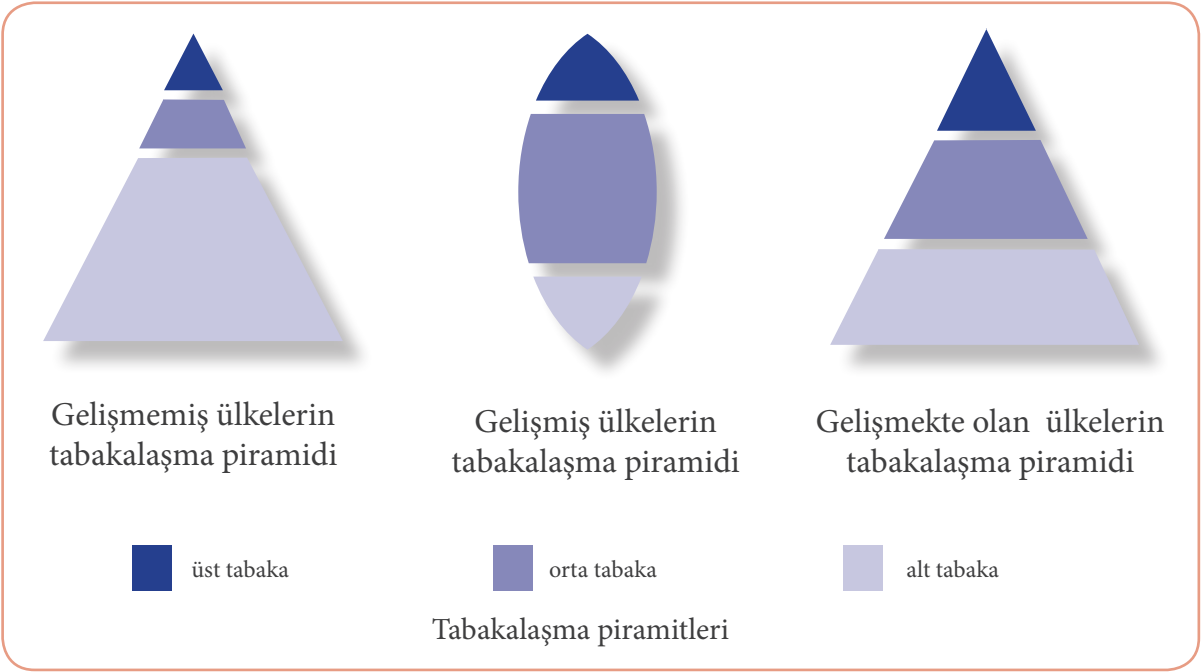
Görsel 3.8. Gelir düzeyi tabakalaşmayı belirleyen ölçütlerdendir.

Geçmişten günümüze kadar toplumsal farklılaşmanın, eşitsizliğin bulunmadığı hiçbir toplum olmamıştır. Servet ve güç arasındaki farklılıkların neredeyse hiç bulunmadığı en yalın kültürlerde bile, bireyler arasında, erkeklerle kadınlar arasında, gençlerle yaşlılar arasında eşitsizlikler olmuştur. Örneğin, İlk Çağ toplumlarında bir kişi avcılıkta özel bir yeteneği olduğu için ya da ataların ruhlarına özel bir erişimi olduğuna inanıldığı için, ötekilerden daha yüksek bir statü elde edebilmiştir.

Toplumunu oluşturan bireyler ve gruplar arasındaki (görece) eşitsizliklerin yol açtığı farklılaşmalar, hiyerarşik bir sıralanışın ortaya çıkmasına yol açmakta, bu durum ise toplumsal tabaka olgusunu meydana getirmektedir. **Toplumsal tabaka**, toplumsal özellikleri (makam, servet, güç, yaşam biçimi) bakımından birbirlerine yakın olan (birbirine benzeyen) insanların oluşturduğu bütünlüğe denir.

Toplumunu oluşturan bireylerin yaşama biçimleri, servet, eğitim düzeyi, siyasal güç, prestij, mesleki statü ve gelirlerine göre hiyerarşik (aşamalı) olarak birbirinden farklılık gösteren sınıflar hâlinde sıralanmasına **toplumsal tabakalaşma** denir.

Sosyolojide, nüfusun toplumsal anlamda birbirini izleyen tabakalar hâlinde farklılaşması bir piramide benzetilerek açıklanmaya çalışılır. Buna **toplumsal tabakalaşma piramidi** denir. Toplumsal tabakalaşma piramidi alt, orta ve üst tabakadan oluşur. Toplumların gelişmişlik düzeyine göre tabakalaşma piramitleri değişir. Aşağıdaki piramitlerde görüldüğü gibi gelişmiş ülkelerde orta tabaka daha geniş ve sayıca daha fazladır. Gelişmemiş ülkelerde ise üst tabaka daha dar ve sayıca daha azken, alt tabaka daha geniş ve sayıca daha fazladır.

3.3.1. Toplumsal Tabakalaşma Türleri

İnsanlığın tarihsel gelişim sürecinde ortaya çıkan üç tür tabakalaşma biçimi vardır.

a) Kapalı Sınıf Tabakalaşması: Tabakalar arası geçişe hiçbir şekilde izin verilmeyen tabakalaşma türüdür. Bireyler başarı ve yeteneklerine göre değil de, ırk, renk, aile, gelenek gibi ölçütlere göre belirli tabakalar içinde yer alır yani verilmiş statüler geçerlidir ve bunlar süreklidir.

Kapalı toplumsal tabakalaşma sisteminin en katı örneğinin görüldüğü Hindistan'da insanların toplumdaki yerinin doğumla belirlendiği ve değiştirilemediği kalıtıma dayanan bir sistem vardır yani yeni doğan kişi; hangi kasta ait ise yaşam boyu o kastın üyesi olmak zorundadır. Bu sistemde dört büyük kast vardır: din adamları (rahipler); askerler; toprak sahibi ve tüccarlar, zanaatçılar ve işçiler, hizmetçiler. Bu dört kastın dışında, hiçbir toplumsal ve hukuki hakları olmayan insanlar bulunmaktadır. Bunlara parya (ayak takımı, dokunulmazlar) denilmektedir.

Görsel 3.9. Paryalar, geleneksel Hindu toplumunun alt kısmında bulunan özel kast üyeleridir.

Antik Yunan'da görülen kölelik düzeni de kapalı toplumsal tabakalaşmaya örnek gösterilebilir. Kölelik de kast sistemi gibi tabakadan tabakaya geçişin olmadığı bir tabakalaşmayı ifade eder. Bu sistemde büyük toprak sahipleri, atölyesi olanlar, tüccarlar üst tabakayı; köleler alt tabakayı oluşturmaktaydı. Orta tabakada ise kendi emekleri ile geçinen zanaatçı ve köylüler bulunmaktaydı.

b) Yarı Açık Sınıf Tabakalaşması: En iyi örneği Orta Çağ Avrupası'nda görülen zümre sistemidir (Feodalizm). Bu tabakalaşmada, tabakalar arasında geçiş belirli katı kurallara bağlı olarak gerçekleşir. Hiçbir birey kendi kişisel başarısı ve yeteneğiyle yükselemez, statüler doğuştandır fakat sürekli değildir. Statü yükselmesi ancak bunu hukuken yapmaya yetkili olan otorite tarafından sağlanabilir. Örneğin kral, halktan bir kişiyi savaşıma yeteneği ve cesareti sayesinde şövalye yapabilir ya da zengin olan tüccarlar, krala sağladıkları maddi yardımlar karşılığında soyluluk ünvanları satın alabilirler.

Yukardaki sistemler tarım ekonomisinin hâkim olduğu toplumlarda görülmektedir. Bu toplumlardaki tabakalaşma sistemleri dinî değerlerin ve geleneklerin etkisi altındadır.

c) Açık Sınıf Tabakalaşması: Günümüzün tabakalaşma sistemi olan açık sınıf tabakalaşması, asıl olarak sanayileşmiş toplumlara özgüdür. Tabakalar arası geçişin demokratik kurallara göre serbest olduğu tabakalaşma biçimidir. Demokrasinin gelişmesi de açık sınıf tabakalaşmasının oluşumunu hızlandırır. Özellikle eğitimde fırsat ve imkân eşitliği ile meslek edinme hakları sayesinde bireyler istek, çaba ve yetenekleri oranında tabaka değiştirebilirler. Yoksul bir aile çocuğu okuyarak bilim adamı (Aziz Sancar gibi) ya da yeteneği sayesinde tanınan bir sporcu, sanatçı olabilir.

Görsel 3.10. 8 çocuklu bir ailenin çocuğu olarak Mardin-Savur'da dünyaya gelen Aziz Sancar, 2015 Nobel Kimya Ödülü'nü kazanan ilk Türktür.

Toplumsal tabakalaşmanın başka bir biçimi toplumsal sınıflardır. Sınıf, toplumsal tabakalaşma tiplerinin modern topluma özgü örneğidir. Çağdaş toplumlarda tabakalaşmadan çok, sınıf ve sınıflaşmalardan söz edilmesi bu yüzdendir. Bir toplumsal tabakanın üyeleri, aynı tabakadan olduklarının bilincine vardıklarında ve kendilerini diğer tabakalardan ayırt ettiklerinde toplumsal sınıf sayılır. Toplumsal sınıflar, statü açısından üst üste gelerek toplumda tabakalaşma oluşturur. Buna göre bir toplumda sosyal tabakalar alt, orta, üst olarak gösterildiği gibi bu tabakalar içinde memur, işçi, çiftçi, asker gibi sınıflar yer alabilmektedir.

3.3.2. Türk Toplumunda Tabakalaşma

İnsanlar biyolojik olduğu kadar sosyal bakımından (ihtiyaç, gelir, giyinme, çalışma, dinlenme, beslenme, barınma, örf ve âdetler vb. açısından) da birbirlerinden farklıdırlar. Dolayısıyla tarihin bütün devirlerinde her toplumun tabakalaşma biçiminde kendine özgü farklılıkları görmek mümkündür. Bu farklılıkların başlıca nedenleri; savaşlar, sosyal hareketler, sanayileşmeden ve kentleşmeden kaynaklanan iç göçler gibi toplumsal yapıyı doğrudan etkileyen olaylar ve olgulardır.

Görsel 3.11. Osmanlı Devleti saray okulu Enderun-i Hümayun

Osmanlı Devleti'nin Sosyal Tabakalaşma Sistemi

XVI. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı devlet ve toplum yapısı incelendiğinde bütün toplum fertlerinin başlıca şu iki kategoriye ayrıldığı görülür: Yönetilenler (reaya) ve yönetenler. Yönetenler de kendi içinde dört gruba ayrılır:

- a) **Saray halkı:** Padişah ve ailesidir.
- b) **Seyfiye:** Vezirler, beylerbeyi, sancakbeyleri gibi yönetim görevini üstlenen sınıftır.
- c) **Kalemiye:** Defterdarlar, nişancılar ve reisülküttaplar olmak üzere devletin yazışma işlerini, maliye ve dışişlerini üstlenen sınıftır.
- d) **İlmiye:** Kazasker, şeyhülislam, müderrisler ve kadılar olmak üzere eğitim, adalet işlerini gerçekleştirirler.

Yönetilen (reaya), heterojen bir kitledir. Sadece tarımsal üretim yapanları değil, şehirli, esnaf ve zanaatkarları da içermektedir. Her ne kadar Osmanlıda toplumsal yapı iki tabakadan oluşsa da Osmanlı Devleti'nde Batılı anlamda sosyal tabakalaşma ve sosyal sınıflar oluşmamıştır. Örneğin reayanın mülkiyet ve miras hakkı herhangi bir hukuki kısıtlamaya tabi değildir. İnsanlar belli bir grubun mensubu olarak kişilik özelliklerine ve yeteneklerine göre diğer gruba geçebilirlerdi. Batı'daki sosyal tabakalaşma ve sosyal sınıfların Osmanlı Devleti'nde görülmemesinin nedeni, İslami toplum ve mülkiyet anlayışıdır. Türk-İslam değer hükümleri toplumda tabakalaşmayı şekillendirmiştir. Yönetenler sınıfına geçebilmek için devlete ve İslam dinine hizmet ile görevinde başarılı olmak gerekli görülmüştür. Örneğin, Enderun'da alınan eğitimden sonra askerî sınıfa girilebilmekte ve genellikle seyfiye içinde en yüksek mevkilere ulaşılabilirdi. Ayrıca medrese öğrenimi görmüş, kabiliyetli ve liyakat sahibi kişiler de adalet, eğitim, din ve sivil bürokraside en üst makamlara gelebilirdi. Kısaca İslami anlayış toplumda yönetici olanları yönettiklerinden sorumlu tutmuş, bu nedenle yönetici ile yöneten arasındaki ilişki bir baskı (zorbalık) değil bir sorumluluk ilişkisi şeklini almıştır.

Türkiye’de tabakalaşma diğer ülkelerden farklı olarak ortaya çıkmış (şehirleşmenin hızlı sanayileşmenin yavaş olması sebebiyle) alt, orta, üst tabakalar arasında belirgin bir fark ortaya koymak zor olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında üst tabakayı yüksek bürokrat, asker, büyük arazi sahipleri, devlet ricali; orta tabakayı şehirlerdeki küçük devlet memurları ile küçük esnaf, imalatçı; alt tabakayı işsiz, köylü-çiftçi, topraksız yoksul kesim teşkil etmiştir.

Türkiye’nin sosyal yapısında meydana gelen en büyük değişimler; ekonomik büyüme, sanayileşme hamleleri, eğitime yapılan yatırımlar sonucu olarak köylerden kentlere göçün tesiriyle olmuştur.1950 sonrası meydana gelen sanayileşme ve ekonomik büyüme, köylerden şehirlere göçü hızlandırmıştır.1980’den sonra fabrikalaşma ve sanayileşmedeki yükselişle beraber sendikalı işçilerin kavuştuğu ekonomik imkânlar onları toplumsal tabakalaşma piramidinin ortasına çekmiştir. Sosyal refahı sağlayan bu

Görsel 3.12. Fabrika işçilerinden biri çok çalışarak ya da mesleğiyle ilgili daha iyi bir eğitim alarak üst düzey bir yönetici konumuna gelebilir

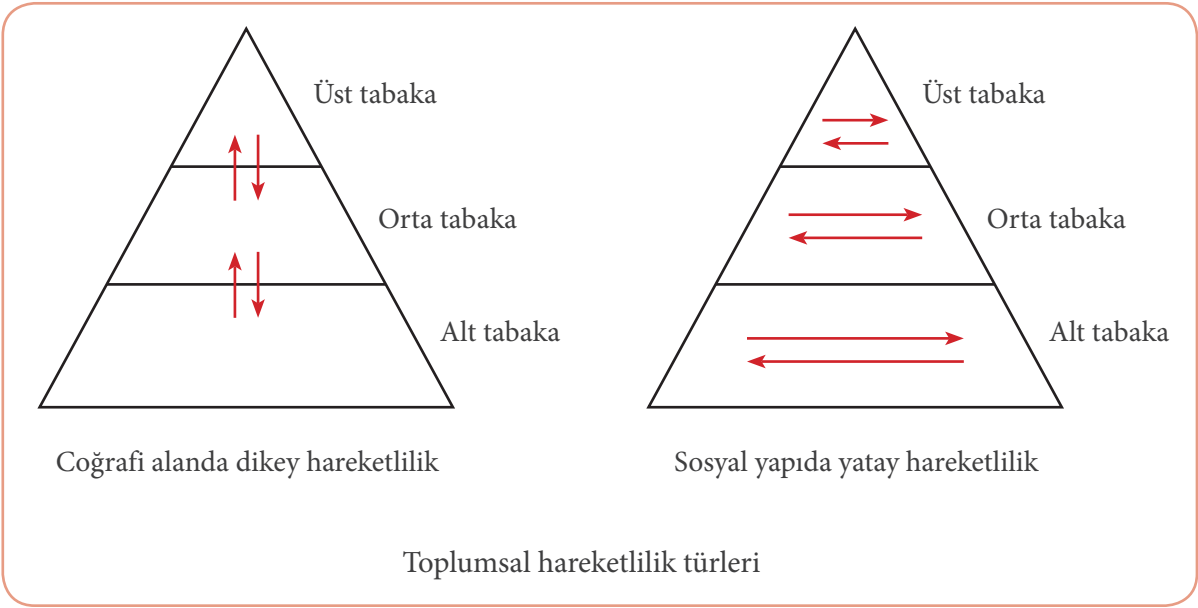
sınıf, çocuklarını istedikleri yerlerde okutabilme imkânına sahip olmuşlardır. Çocuklar da kazandıkları statülerle ailelerini tabakalaşma piramidinin yukarılarına taşımıştır. Kısaca günümüz Türkiye’sinde insan hak ve özgürlüklerine saygıyı ve korumayı temel alan yasal düzenlemelerle herkese aynı imkân ve fırsatlar verilmekte, böylece tabakalar arasında hareketliliği mümkün kılan açık sınıf tabakalaşması görülmektedir.

3.4.TOPLUMSAL HAREKETLİLİK

“Attan inip eşeğe binme” deyimini sosyolojide hangi kavramı ifade etmektedir?

Coğrafi mekândaki yer değiştirmeler veya sınıflar ve tabakalar arasındaki yer değiştirmelere **toplumsal hareketlilik** denir. Eğitim imkânlarının artması, gelenek ve göreneklere bağlılığın azalması, siyasi ve ekonomik değişimler, demografik etmenler, ailenin toplumsal yapısı vs. toplumsal hareketliliğin artmasına ve azalmasına neden olur. İki tür sosyal hareketlilik vardır:

a) Dikey Hareketlilik: Bireylerin gelir düzeylerinde, saygınlıklarında ve yaşam biçimlerinde belirgin ve önemli değişikliklere neden olan, alt tabakadan üst tabakaya geçiş veya üst tabakadan alt tabakaya iniş biçimindeki değişimlerdir. Demokrasinin geliştiği toplumlarda herkese eğitim imkânı verene eğitim hakkı ve eğitimde fırsat eşitliği ilkesi ile sanayileşmenin gerektirdiği iş bölümü ve uzmanlaşma, bireylerin tabaka atlama ya da sınıfsal konumunu değiştirmesine izin vermekte hatta teşvik etmektedir. Yukarıya doğru hareketlilikte kişi statü elde ederken aşağı doğru hareketlilikte statü kaybına uğrar. Bir çiftçi çocuğunun başbakan olması, bir fabrika sahibinin iflas edip işçi olması bu duruma örnek olarak verilebilir.

b) Yatay Hareketlilik: Aynı tabaka içinde sınıflar arasında gerçekleşen değişimlerdir. Bireylerin gelir düzeylerinde, saygınlıklarında ve yaşam biçimlerinde önemli değişiklikler oluşmaz. İki türüdür:

Coğrafi hareketlilik: Ticari, siyasi, turizm gibi amaçlarla bir ülkeden başka bir ülkeye veya ülke içinde bir bölgeden başka bir bölgeye yapılan göçlerdir. Köydeki tarım işçisinin kente göç ederek fabrika işçisi olması bu duruma örnek olarak verilebilir.

Görsel 3.14. Gelişen toplumlarda insanlar, daha iyi hayat standardına ulaşabilmek için eğitimi önemli bir araç olarak görmektedirler.

Görsel 3.15. Göç demografik açıdan toplumsal hareketliliği yol açar.

Mesleki hareketlilik: Aynı tabaka içinde bireyin mesleğini veya işini değiştirmesidir. Bir avukatın noterlik yapmaya başlaması, bir manavın bakkal mesleğine geçmesi gibi. Toplumsal prestij ve gelir düzeyi açısından aynı olan meslekler arasında geçişler bu anlamda yatay hareketliliktir.

2. UYGULAMA

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerlere parantez içinde verilen kavramları doğru olarak yerleştiriniz.

Mübadele

Yatay hareketlilik

Dikey hareketlilik

Uyum

Benzeştirme

Orta tabaka

Yarı açık sınıf
tabakalaşması

Toplumsal
tabakalaşma

Toplumsal
hareketlilik

Rekabet

1. Bir siyasi partinin, kendi programına belirli bir meslek grubunun yararına maddeler koyduğunda, karşılığında onlardan oy istemesi.....etkileşim türüne örnektir.
2. 1980'li yıllarda Balkanlar'da azınlıkların adlarının değiştirilmesi ve kendi kültürel değerlerini yaşamalarına izin verilmemesi.....örnektir.
3. Evde, iş yerinde, arkadaş gruplarında davranış beklentilerinin aynı değerlere ve benzer duyarlılıklara dayanması sosyal etkileşim türlerindensayesinde gerçekleşir.
4. Uçak şirketlerinin indirim kampanyaları uygulamaları.....örnektir.
5. Mesleki statü, gelir ve eğitim düzeyi, servet, siyasal güç, yaşam biçimi..... belirleyen ölçütlerdir.
6. Gelişmiş toplumlarda bugün nüfusun büyük bir bölümü.....içinde yer alır.
7. "Attan inip eşeğe binme" deyimini sosyolojide.....örnektir.
8. Pamuk tarlasında çalışan işçilerin daha sonra fındık bahçesinde çalışmasıörnektir.
9. Osmanlı'da enderun mektebinde okuyan azınlığa mensup bir öğrenci zekâsı, yeteneği ve çalışkanlığı ile iyi bir konuma gelebilmesi türüne örnektir.
10. Sanayi toplumunda ortaya çıkan açık sınıf tabakalaşmasıyla birlikte..... hızlanmıştır.

ÖZET

Toplumsal Yapı ve Toplumsal Yapıyı Oluşturan Unsurlar

Toplumsal yapı, toplumdaki organize olmuş ilişkilerin bir bütünüdür ve toplumun bir çerçevesidir. Toplumu oluşturan öğeleri, bu öğelerin toplum içerisindeki yerleri ve aralarındaki ilişkiler ile bu ilişkilerin işleyişindeki düzenlilikleri ifade eder. Sosyal ilişkiler, statüler, roller, değerler, normlar ve kurumlar toplumsal yapının kültürel (manevi) yönünü; yerleşim biçimleri, coğrafi konumu ve nüfus yapısı ise fiziki (maddi) yönünü oluşturur.

Toplumsal Etkileşim ve Türleri

Toplumsal etkileşim, birey ya da grupların birbirlerini etkilemek suretiyle gerçekleştirdikleri toplumsal davranışlardır. Mübadele, işbirliği, rekabet, çatışma, uyum, uyarılma ve benzeştirme olmak üzere çeşitli tipleri vardır. Beklenti ve karşılık alma amacıyla yapılan etkileşim **mübadele**; karşılık beklenmeden birlikte hareket etmeyle gerçekleşen etkileşim **iş birliği**; belli bir hedefe ulaşmak için içine girdiği yarış şeklindeki etkileşim **rekabet**; rakibin hedeflenerek düşmanca duygularla hareket edilen etkileşim **çatışma**; kişinin kendi iradesi ile davranışta bulunmasıyla gerçekleşen etkileşim **uyum**; tek taraflı ve gönüllük esasına dayalı gerçekleşen etkileşim **uyarılma**; toplumsal otoritenin yaptırımlarıyla gerçekleşen etkileşim ise **benzeştirme** adını alır.

Toplumsal Tabakalaşma ve Çeşitleri

Toplumu oluşturan bireylerin yaşama biçimleri, servet, eğitim düzeyi, siyasal güç, prestij, mesleki statü ve gelirlerine göre hiyerarşik (aşamalı) olarak birbirinden farklılık gösteren sınıflar hâlinde sıralanmasına toplumsal tabakalaşma denir. Tabakalaşma piramidi tüm toplumlarda alt-orta-üst şeklinde sıralanır. Gelişmiş toplumlarda alt tabaka geniş, gelişmiş toplumlarda ise orta tabaka nüfusun büyük bir bölümünü oluşturur. Kapalı sınıf tabakalaşması, yarı açık sınıf tabakalaşması ve açık sınıf tabakalaşması olmak üzere çeşitleri vardır.

Her toplumun tabakalaşma biçiminde kendine özgü farklılıkları görmek mümkündür. Örneğin, Osmanlı devlet ve toplum yapısı incelendiğinde bütün toplum bireylerinin yönetilenler (reaya) ve yönetenler olmak üzere iki kategoriye ayrıldığı görülür. Osmanlı’da toplumsal yapı iki tabakadan oluşsa da Osmanlı Devleti’nde Batılı anlamda sosyal tabakalaşma ve sosyal sınıflar oluşmamıştır. Bunda hem İslami toplumdaki mülkiyet anlayışı ve değer hükümleri hem de enderun mektebinde alınan eğitim sisteminin bireylerin sosyal hareketliliğine fırsat tanınması etkili olmuştur.

Günümüz Türkiye’sinde açık sınıf tabakalaşması görülmektedir. İnsan hak ve özgürlüklerine saygı gösterilerek yasal düzenlemelerle herkese aynı imkân ve fırsatlar verilmekte, böylece tabakalar arasında hareketlilik mümkün olmaktadır.

Toplumsal Hareketlilik ve Çeşitleri

Fiziki mekândaki yer değiştirmeler veya sınıflar ve tabakalar arasındaki yer değiştirmelere toplumsal hareketlilik denir. İki tür sosyal hareketlilik vardır. Farklı tabakalar arasında gerçekleşen, bireyin gelir durumunda, saygınlığında veya yaşam biçiminde önemli değişimlere yol açan toplumsal hareketlilik dikey hareketliliktir. Aynı tabaka içerisinde gerçekleşen, bireyin gelir durumunda, saygınlığında veya yaşam biçiminde önemli değişimlere yol açmayan hareketlilik ise yatay hareketliliktir.